

μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν θεωρητικῶν λύσεων ἢ καὶ ἐξ ἄλλων πειραματικῶν, ὥστε νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη δίδει ἀκριβῆ καὶ ταχεῖαν λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα καθορισμοῦ τοῦ ἀθροίσματος τῶν κυρίων τάσεων εἰς προβλήματα ἐπιπέδου ἐλαστικότητος καὶ τῶν ἐγκαρσίων εἰδικῶν παραμορφώσεων εἰς ἐπίπεδα προβλήματα πλαστικότητος.

Ἡ ἐργασία ἐν λεπτομερείᾳ θὰ καταχωρισθῇ εἰς τὰ Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας.

ΙΣΤΟΡΙΑ.— Τὰ ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματα τοῦ Φιλικοῦ Ἀθανασίου Ξοδίου, ὑπὸ Δεάνδρου Βρανούση*. Ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀναστ. Ὁρλάνδου.

Ὁ Ἡλίας Φωτεινὸς εἰς τὸ γνωστὸν—σπανιώτατον σήμερον καὶ περιζήτητον—βιβλίον του «Οἱ ἄθλοι τῆς ἐν Βλαχίᾳ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸ 1821 ἔτος», ἐκδοθὲν (λιθόγραφον) τὸ 1846, περιορίζει τὴν ἐξιστόρησίν του εἰς τὰ συμβάντα τῆς Βλαχίας, δηλῶν ὅτι ἡ δρᾶσις τῶν Φιλικῶν καὶ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ὑψηλάντου εἰς τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας, τῆς Μολδαβίας καὶ Βεσσαραβίας, ἐξιστοροῦνται λεπτομερέστερον εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τὰ ὁποῖα συνέταξεν ἀνὴρ ζήσας ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ γεγονότα καὶ ὑπεύθυνον κατέχων τότε θέσιν, ὁ Ἀθανάσιος Ξόδιλος.

«Ὁ Κύριος Ἀθανάσιος Ξόδηλος ἐκ Βυτίνης τῆς Πελοποννήσου—γράφει ὁ Φωτεινὸς—μέλος ὢν τῆς συστηθείσης τότε ἐν Ρενύῳ Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ γνωρίζων ὥς ἐκ τῆς θέσεώς του τὰ ἐν Βασσαραβίᾳ καὶ Μολδαυίᾳ διατρέξαντα ἀκριβέστερον, ἀνέλαβεν ἤδη νὰ συγγράψῃ ἰδιαιτέρως περὶ τούτων, καὶ τὰ ὁποῖα ἐλπίζεται ὅτι οὐκ εἰς μακρὸν θέλουσιν ἐκδοθῇ...»¹. Ὁ Φωτεινὸς μνημονεύει καὶ περαιτέρω τὸ ἀνέκδοτον ἔργον τοῦ Ξοδίου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν. Οὕτω, ἐξιστορῶν τὰ κατὰ τὸν Γιωργάκην Ὀλύμπιον, τὸν ἡρωϊκὸν του θάνατον καὶ τὸ ὀλοκαύτωμα τῆς ἐν Μολδαβίᾳ Μονῆς Σέκου, σημειώνει: «Τὰ περὶ τούτων ὅρα πλατυτέρως ἐν τῷ ἱστορικῷ συγγράμματι τοῦ Κυρίου Α. Ξοδίου»².

Ὁ ἐκ Βυτίνης τῆς Πελοποννήσου Ξόδουλος ἢ Ξόδιλος εἶναι καὶ ἄλλα-

* LÉANDRE VRANCOUSSIS, Les Mémoires inédits de l'hétairiste Athanase Xodilos.

¹ ΗΛΙΑ ΦΩΤΕΙΝΟΥ, Οἱ ἄθλοι τῆς ἐν Βλαχίᾳ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸ 1821 ἔτος, Ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξσονίας 1846, σελ. ζ' [= β' ἐκδοσις, εἰς τὴν σειρὰν «Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. 9, Ἀθήναι 1956, σελ. 16]. Ἡ πρώτη ἐκδοσις, ἣν καὶ ἀναγράφει ὡς τόπον ἐκδόσεως τὴν Λειψίαν, εἰς τὴν πραγματικότητα ἐτυπώθη (λιθόγραφος) ἐν Βρατίξᾳ τῆς Ρουμανίας· βλ. V. PAPACOSTEA, Ilie Fotino, ἐν «Revista Istorică Română», IX, 1939, ἀνατύπου σελ. 3, σημ. 2.

² Αὐτόθι, σελ. 164, σημ. α' [= β' ἐκδ., σελ. 126 σημ. α'].

χόθεν γνωστός¹. Ἐγκατεστημένος εἰς Ρένι τῆς Βεσσαραβίας καὶ ἔμπιστος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, συγκαταλέγεται εἰς τὰ δρῶντα στελέχη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ φέρεται προσεγγικῶν πολλὰ εἰς τὸν Ἀγῶνα, καὶ κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ κινήματος καὶ μετὰ τὴν ἀθόδον τοῦ Ὑψηλάντου εἰς τὰς Παραδουναβίους ἐπαρχίας. Ἦδη ὁ Ἐμμανουὴλ Ξάνθος, ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἔχει καταχωρίσει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του δώδεκα ἐπιστολὰς τοῦ Ξοδίου, διὰ τὸν ὁποῖον μετὰ θερμῶν ἐγκωμίων ὁμιλεῖ: «ἦτον εἷς τῶν μεγαλεμπόρων Ἑλλήνων εἰς Βεσσαραβίαν, Πελοποννήσιος, ἐν ὑπολήψει καὶ εὐνοίᾳ παρὰ τῇ Ρωσικῇ ἐκεῖ Διοικήσει, εἷς τῶν ἐνθερμοτέρων ἀδελφῶν τῆς Ἑταιρείας, καὶ πολλὰ δαπανήσας καὶ ἐνεργήσας ἐν τῇ Ἐπαναστάσει...»². Ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῶν Φιλικῶν τῆς Ὁδησσὸς ἤλθον εἰς φῶς καὶ ἄλλα στοιχεῖα περὶ τῆς δράσεως τοῦ Ξοδίου³, ἡ ὁποία δὲν ἔχει δεόντως ἐκτιμηθῇ⁴.

Τὰ ἀπομνημονεύματα ὅμως τοῦ Ἀθανασίου Ξοδίου, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἴδει καὶ εἶχεν ἀναγγεῖλει ὡς προσεχῶς ἐκδιδόμενα ὁ Ἡλίας Φωτεινὸς τὸ 1846, καὶ τὰ ὁποῖα εἰς μάρτην ἀνεζήτησεν ὁ Ἰωάννης Φιλήμων⁵, ἔμειναν ἀνέκδοτα μέχρι σήμερον.

Κατὰ τὴν πρώτην ἀποστολὴν μου εἰς Ρουμανίαν, πραγματοποιηθεῖσαν ἐντολῇ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐν ἔτει 1958⁶, μετὰξὺ τῶν ἄλλων τὰ ὁποῖα ἀνεζήτησα, δὲν παρέλειψα νὰ ἐνδιαφερθῶ καὶ διὰ τὸ χειρόγραφον τοῦ Ξοδίου, τὸ ὁποῖον ἤλπιζα ὅτι θὰ εἶχεν ἴσως περιέλθει εἰς τὰς συλλογὰς τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Εὐχαρίστως ὅμως ἐπληροφορήθην ὅτι τοῦτο εἶχεν ἀνέυρει καὶ περισυλλέξει πρὸ ἐτῶν ὁ ἀείμνηστος Δημοσθένης Ροῦσσος (1869 - 1938), καθηγητῆς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, γνωστός ἐρευνητῆς καὶ

¹ Τὸ ἐπώνυμον τῆς πελοποννησιακῆς ταύτης οἰκογενείας, κατὰ παρετυμολογίαν ἴσως, γράφεται συνήθως Ξόδηλος. Ὁ τύπος Ξόδουλος θεωρεῖται προελθὼν ἐκ τοῦ Χριστόδουλος· βλ. Ν. Α. ΒΕΗ, Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Γαλλικοῦ Προξενίου Σμύρνης. Οἱ Ξόδηλοι, οἱ Χαμάρεται, οἱ Κιβῶται καὶ οἱ Κυριακοί, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», 6 (1955) σ. 322.

² ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΞΑΝΘΟΥ, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, Ἀθῆναι 1845, σελ. 218 [= β' ἔκδ. 1939, σ. 197 - 198, γ' ἔκδ. 1956, σ. 297].

³ ΣΑΚΕΛΛ. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Φιλικὴ Ἑταιρεία, Ἐν Ὁδησσῷ 1909, σ. 43, 188, 190, 204, 205, 206, 227, 233, 237, 270 ἐπιστολαὶ Ξοδίου σ. 90-91, 198-199, 208, 217-222· ἐπιστολαὶ πρὸς Ξ. 137-138, 222-223, 239· ἡ σφραγὶς τοῦ Ξ. σ. 283.

⁴ Πρβλ. Τ. ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΥ, Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία (1814-1821), Ἀθῆναι 1926, σ. 5, 333 καὶ 422.

⁵ Ι. ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1859, σ. 1.

⁶ Περὶ τῆς ἀποστολῆς μου ταύτης βλέπε συνοπτικὴν ἔκθεσιν εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, τ. 8-9 (1958-59) σ. 203-205 καὶ εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 28 (1958) σ. 604-605, Πρβλ. καὶ Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 33 (1958) σ. 454.

συλλέκτης¹. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ρούσσου, κληρονόμος τῆς βιβλιοθήκης του καὶ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου του, γνωστὸς ἐπίσης ἐρευνητὴς κ. Νέστωρ Καμαριανὸς ὄχι μόνον μοῦ ἐπέδειξε τὸ χειρόγραφον², ἀλλὰ καὶ μετὰ προθυμίας μοῦ ἐπέτρεψε νὰ τὸ φωτογραφήσω ὁλόκληρον καὶ νὰ λάβω πλήρες μικροφίλμ. Τὸ ἐν λόγῳ μικροφίλμ κατέθεσα, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν μου, εἰς τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ἡ μελέτη τοῦ μικροφίλμ μὲ ἔπεισεν ὅτι τὸ ἔργον — αὐτόγραφον πιθανώτατα τοῦ Ξοδίου — ἀποτελεῖ πολύτιμον ἀπόκτημα. Διότι δὲν εἶναι μόνον τὰ Ἀπομνημονεύματα ἐνὸς γνωστοῦ Φιλικοῦ καὶ ἡ ἐκθεσις τῆς δράσεως ἐνὸς ἀτόμου, ἀλλὰ ἡ ἐξιστόρησις τῆς δράσεως ἐνὸς προκεχωρημένου φυλακίου τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, συνδόντος τὴν ἐν Ρωσσίᾳ διοίκησιν τῆς Ὁργανώσεως μὲ τὰς διακλαδώσεις της ἀνὰ τὰς παραδουναβείους χώρας. Ἐκεῖ προητοιμάσθη τὸ ἔδαφος διὰ νὰ διαβῇ τὸν Προῦθον ὁ Ὑψηλάντης καὶ ἐκεῖ ἔστησε κατ' ἀρχὰς τὸ στρατηγεῖον του, διὰ νὰ ἐξορμήσῃ πρὸς νότον. Ὁ Ἀθανάσιος Ξόδιος, ὑπεύθυνος κατέχων τότε θέσιν, ἡδύνατο νὰ γνωρίζῃ καὶ ἐκθέτῃ ἀγνώστους λεπτομερείας διὰ τὰ πρῶτα βήματα τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποῖον καθιστᾷ πολύτιμον τὴν συγγραφὴν του εἶναι ὄχι βεβαίως ἡ ἀδεξία καὶ στρυφνὴ, γλωσσικῶς καὶ συντακτικῶς, ἀφήγησίς του, ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀγνώστων λεπτομερειῶν καὶ κυρίως ἡ παράθεσις δεκάδων ἐπιστολῶν, προκηρύξεων καὶ ἄλλων κειμένων, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων παραμένουν ἄγνωστα μέχρι σήμερον.

Ὁ κ. Νέστωρ Καμαριανός, ὅταν μοῦ ἐπέτρεψε νὰ φωτογραφήσω τὸ μοναδικὸν τοῦτο κειμήλιον καὶ νὰ συναποκομίσω εἰς Ἀθῆνας πλήρες μικροφίλμ τοῦ χειρογράφου, μοῦ παρεχώρησε συνάμα καὶ τὴν ἄδειαν ὅπως δημοσιεύσω τὸ ἔργον ἐν Ἑλλάδι, δεδομένου ὅτι ἐν Ρουμανίᾳ μόνον ρουμανικὴ μετάφρασίς του ἐπρόκειτο νὰ δημοσιευθῇ³.

¹ Περὶ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ ἔργου του βλ. ΜΙΧ. ΛΑΣΚΑΡΙ, Δημοσθένης Ρούσσος, περιοδ. «Νέον Κράτος» ἔτ. Β', τεύχ. 16 (Δεκ. 1938) σ. 1283-1286. — Ε. Π. ΦΩΤΙΑΔΟΥ, Δημοσθένης Ρούσσος (1869-1938), περ. «Γενικὴ Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» (ἐκδ. Ε. Βαγιονάκη), ἔτ. Ε', τεύχ. 1, Ἰαν. - Φεβρ. 1947, σ. 11-13. — Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Δημοσθένης Ρούσσος ὁ Θρᾷξ (1869-1938), περ. «Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ», τόμ. 15 (1950) σ. 225-261.

² Μοῦ ὑπέδειξεν ἐπίσης σύντομον παρουσίαν τοῦ χειρογράφου τὴν ὁποίαν εἶχε δημοσιεύσει ὁ ἴδιος Ν. CAMARIANO, Un manuscris al unui eterist despre evenimentele de la 1821 din Moldova, εἰς τὸ περ. «Revista Istorică Română» XVII (1947) σ. 80-97.

³ Ὁ ἴδιος ὁ κ. Καμαριανός ἀπὸ τὸ εἰς χεῖράς του ἑλληνικὸν πρωτότυπον εἶχεν ἐκπονήσει ρουμανικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου, τὴν ὁποίαν εἶχε θέσει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας. Ἀπὸ τὴν μετάφρασιν ταύτην γνωρίζει καὶ χρησιμοποιεῖ τὸ ἔργον τοῦ Ξοδίου ὁ S. ȘTIRBU, Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale. Βουκουρεστί 1956, σ. 184-186, 197, 316, 330-331 (βλ. ἰδίᾳ σ. 184 σημ. 2). — Ἡ ρουμανικὴ ἐκείνη μετάφρασις τοῦ κ. Καμαριανοῦ ἐδημοσιεύθη ἀργότερον (1960), περιληφθεῖσα εἰς τὸν 4ον τόμον τῆς σειρᾶς ἑγγράφων καὶ ἀφηγηματικῶν πηγῶν τοῦ 1821, τὴν ὁποίαν ἐκδίδει τὸ Ἰνστιτούτον Ἱστορίας τῆς Ρουμα-

Και προσεφέρθη μὲν νὰ μεταγράψω ἀπὸ τὸ μικροφίλμ τὸ χειρόγραφον καὶ νὰ ἐτοιμάσω τὸ κείμενον διὰ τὸ τυπογραφεῖον, ἐθεώρησα ὅμως δίκαιον νὰ προβῇ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ ἔργου ὁ ἴδιος ὁ κ. Καμαριανός, ἀρμοδιώτερος παντὸς ἄλλου ὅπως προλογίσῃ καὶ σχολιάσῃ τὴν ἀνέκδοτον ταύτην ἐξιστόρησιν τῶν εἰς τὰς Παραδουναβείους χώρας συμβάντων τοῦ 1821¹.

Τὰς ἀπόψεις μου ταύτας ἐγνώρισα εἰς τὸν κ. Καμαριανόν, ὅστις καὶ προθύμως συνέταξεν (ἐλληνιστὶ) τὴν ἀπαραίτητον *Εἰσαγωγήν*, ἐν ᾗ διεπραγματεύθη τὰ τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου καὶ συνεκέντρωσε τὰ γνωστὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἀθανασίου Ξοδίου².

Ἀλλά, καθ' ὃν χρόνον ἡσχολούμην μὲ τὴν μεταγραφὴν τοῦ μικροφίλμ καὶ τὴν μελέτην τῆς ἀνεκδότου ταύτης πηγῆς, παρεξετάζων τὰ προκύπτοντα προβλήματα, ἠτύχησα νὰ ὀδηγηθῶ εἰς μίαν ἀκόμη ἀνακάλυψιν. Διεπίστωσα ὅτι κατέχομεν καὶ ἕτερον χειρόγραφον τοῦ Ξοδίου, σφζόμενον ἐν Ἑλλάδι, τὸ ὁποῖον ἐλάνθανε μέχρι σήμερον. Πράγματι, ὁ ὑπ' ἀριθ. 41 χειρόγραφος κώδιξ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, περιγραφόμενος ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου³, δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ πιστὸν ἀντίγραφον τῶν

νικῆς Ἀκαδημίας: Documente privind Istoria României — RĂSCOALA DIN 1821, vol. IV (Eterea în Principatele Române), Βουκουρέστι 1960, σελ. 275 - 327. Ἡ δημοσιευθεῖσα ρουμανικὴ μετάφρασις παραλείπει τὰς τελευταίας 23 σελίδας (σ. 204 - 226) τοῦ χειρογράφου, ὅπου τὸ *Ἐφοδιαστικόν*, τὸ *Λεξικὸν* καὶ οἱ στίχοι τοῦ Ξοδίου. — Τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον τοῦ ἔργου παραμένει ἀνέκδοτον.

¹ Ὁ κ. Νέστωρ Καμαριανός, καθὼς καὶ ἡ ἀδελφὴ του Κα Ἀριάδνη Καμαριανοῦ - Τσιοράν, γινώσκται τῆς ρουμανικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας, ἔχουν συστηματικῶς ἐνδιατρίψει περὶ τὰ θέματα ταῦτα. Ἀπὸ τὴν σειρὰν τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων (τινὰ τῶν ὁποίων καὶ εἰς ἐλληνικὰ περιοδικὰ) σημειῶν τὸ πρόσφατον μελέτημα — μέρος ἐκτενεστέρας ἐργασίας — τοῦ N. CAMARIANO, Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscola din 1821 (μετὰ γαλλικῆς περὶλήψεως: Organisation et activité de l'Hétairie en Russie, avant la révolution de 1821), εἰς τὸ περιοδ. «Studii și Materiale de Istorie Modernă» (ἐκδ. τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας), vol. II (1960) σ. 73 - 103, ὅπου συχνὰ γίνεται χρῆσις καὶ τῶν ἀνεκδότων ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξοδίου (βλ. σ. 78 σημ. 5, 83 σημ. 3, 86 σημ. 2, 89 σημ. 3, 96 σημ. 5). Ὡς προστεθῇ ὅτι ὁ N. Καμαριανός ἀνήκει εἰς τὴν ἐξαμελῇ Ἐπιτροπὴν εἰδικῶν, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν ὁποίων παρασκευάζεται καὶ συντάσσεται ἡ σειρὰ τῶν Documente τοῦ 1821, τὴν ὁποίαν ἐκδίδει τὸ Ἰνστιτούτον Ἱστορίας τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας (ἐξεδόθησαν ἤδη οἱ πρῶτοι τόμοι I - IV).

² Τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ κ. Καμαριανοῦ παρέλαβα τὸ θέρος τοῦ 1960, κατὰ τὴν δευτέραν τότε ἀποστολὴν μου εἰς Ρουμανίαν. (Περὶ τῆς ἀποστολῆς μου ταύτης βλέπε συνοπτικὴν ἐκθεσίμ μου εἰς τὰ «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. 35, τοῦ 1960, σ. 509 - 516). Μετὰ τοῦ κ. Καμαριανοῦ εἶχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ συνεργασθῶμεν καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος τοῦ 1961, ὅτε οὗτος ἐπισκέφθη τὴν Ἑλλάδα· βλ. N. C[AMARIANO], Călătorie de documentare în Grecia, εἰς τὸ περιοδ. «Studii» τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, XV (1962) σ. 197 - 198.

³ ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἑθνικῆς. Α' Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 2 (1905) σ. 360-361, ἀριθ. 41

Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξοδίου. Ἡ ἔλλειψις ὅμως σαφῶν ἐνδείξεων εἰς τοὺς τίτλους τοῦ χειρογράφου τούτου ἡμπόδισε τὸν Σπυρ. Λάμπρον ν' ἀνιχνεύσῃ καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως καὶ νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβέστερον τὸ περιεχόμενον τῆς συγγραφῆς¹.

Τὸ χειρόγραφον τοῦ Βουκουρεστίου ἐπιτρέπει τώρα νὰ ταυτίσωμεν τὸν ἀταύτιστον μέχρι τοῦδε κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ἡ δὲ ἀντιβολὴ τῶν δύο χειρογράφων πείθει ὅτι καὶ τὸ χειρόγραφον τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τὸ χειρόγραφον τῶν Ἀθηνῶν ἔχουν γραφῇ διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χειρός, διὰ χειρὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀθανασίου Ξοδίου ἢ τοῦ ἰδιαίτερου γραμματέως του (βλ. πίν. II - III).

Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐπέβαλλε πλέον, ὅπως κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου βασισθῶμεν εἰς ἀμφοτέρω τὰ σφζόμενα χειρόγραφα, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἀμφοτέρω εἶναι ἐξ ἴσου αὐθεντικά. — Παραθέτω σύντομον περιγραφὴν τῶν δύο χειρογράφων.

Τὸ χειρόγραφον τοῦ Βουκουρεστίου, ἀνῆκον εἰς τὸν κ. Νέστορα Καμαριανόν, εἶναι χαρτῶς κώδιξ, διαστάσεων 17 × 12 ἐκατ., περιέχει δὲ σελίδας ἡριθμημένας 1 - 226. Ὁ κώδιξ οὗτος εἶχε περιέλθῃ εἰς τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρόν τοῦ συγγραφέως Ἡλίαν Φωτεινόν, ὅστις ἡτοίμαζε καὶ εἶχεν ἀναγγεῖλαι τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου².

σ. 1: ὁδηγίαι τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν σχεδιαστὴν ἢ ἐκδότην τοῦ βιβλίου διὰ τὴν φιλοτέχνησιν συμβολικῆς παραστάσεως, εἰς τὴν βάσιν τῆς ὁποίας ἡ ἀφίερσις: «αἱ Σκιαὶ τῶν ἐν Λακίᾳ πεσόντων Ἑλλήνων, διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Πατρίδος, ἀνατιθέασιν τῷ αἶσθ ἀνακτὶ τῆς ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος τὴν Μνήμην των».

σ. 2: λευκή.

σ. 3: πανομοιότυπον τοῦ διπλώματος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων, τοῦ ἀπονεμηθέντος (3 Αὐγ. 1817) εἰς τὸν Ἀθανάσιον Ξόδουλον (sic).

σ. 4: λευκή.

σ. 5: ΤΙΤΛΟΣ (τὰ ἐντὸς ἀγκυλῶν ἔχουν προστεθῇ μεταγενεστέρως διὰ χειρὸς τοῦ Ἡλία Φωτεινοῦ):

Πρόοδος τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν ἐν τῇ [Ἑλληνικῇ] Ἐπαναστάσει. Μὲ τὰ πρῶτα συμβάντα [τὰ κατὰ Βασσαραβίαν καὶ Μολδαυίαν τοῦ πρίγκιπος Ἀ.] Ὑψηλάντου ἐν περιλήψει τὰ μετὰ ταῦτα ἔργα τινὰ τῶν Ἐφόρων καὶ παῦσιν

¹ Ὑποθέτω ὅτι ὁ ἀειμνηστος καθηγ. Νίκος Βέης εἶχεν ἐπισημάνει τὸν ἀταύτιστον τοῦτον κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ εἶχεν ἀναγνωρίσει τὸν συγγραφέα καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου. Ὁμιλῶν εἰς ἓν ἐκ τῶν τελευταίων δημοσιευμάτων του περὶ τῶν ἐκ Βυτίνης Ξοδίων ἀναφέρει καὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἡλία Φωτεινοῦ μνημονευόμενον Ἀθανάσιον Ξόδιον ὡς φιλικὸν καὶ συγγραφέα ἀπομνημονευμάτων, καὶ ἐπιλέγει: «Τὸ σχετικὸν ἔργον θ' εἴλῃ ἐκδοθῇ ὑπὸ τοῦ γράφοντος τὰς λέξεις ταύτας» (Ν. Α. ΒΕΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 322). Ἡ ἔκδοσις δὲν ἐπραγματοποιήθη, οὔτε εἰς τὰ κατάλοιπα τοῦ ἀειμνηστοῦ διδασκάλου, καθὰ μὲ ἐπληροφόρησαν, εὑρέθη σχετικὸν ὕλικόν. Ὁ Ν. Βέης ἐσχεδίαζε νὰ ἐκδώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Ξοδίου ἔχων ὑπ' ὄψιν, πιθανώτατα, τὸ χειρόγραφον τῆς Βουλῆς.

² Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 287, καὶ τὴν ἐπομένην ὑποσημείωσιν (σελ. 292 σημ. 1).

των' μὲ τῶν σωθέντων πραγμάτων τὸ τέλος. Ἐπιστολαὶ τιναί (sic). Ὁ Ὅρκος καὶ τὸ Δεξικόν. [συγγραφεῖσα μὲν παρὰ Ἀθανασίου Ξοδύλου (sic) τοῦ ἐκ Βυτίνης Πελοποννησίου, τύποις δὲ ἐκδοθεῖσα δι' ἐπιμελείας τε καὶ δαπάνους (sic) παρὰ Ἡλία Φωτεινοῦ τοῦ ἐκ Π. Πατρῶν Πελοποννησίου]¹.

σ. 6: [motto:] «Ὁπου ὦτο τὴν Πατρίδα ὠφελήσῃ, οὐ πονεῖν ὕφειτο, οὐ κινδύνων ἀφίστατο, οὐ χρημάτων ἐφείδετο, οὐ σῶμα, οὐ γῆρας προὔφασίζετο» — Ξενοφ. εἰς Ἀγησ(ί)λον, κεφ. Ζον.

σ. 7-139: [τὸ ΚΕΙΜΕΝΟΝ τῶν Ἀπομνημονευμάτων, εἰς τὸ ὅποτον παρεμβάλλονται πολλαὶ προκηρύξεις καὶ ἐπιστολαί].

σ. 7: Προόδος τῆς Ἐταιρείας τῶν Φιλικῶν.

Ἄρχ: Νεφέλη ἑωθινή, ἐπισκιάζουσα τὸν ἀστέρα τῆς Ἐλευθερίας...

Τελ.: ... καὶ οὕτως ἔπαισαν τὰ ἐν Δακίᾳ ἑλληνικὰ τρέξαντα πράγματα, μῆνας τέσσαρας καὶ ἡμέρας ἕξ.

σ. 140: [λευκή].

σ. 141-177: Ἔργα τινὰ τῶν Ἐφόρων καὶ ἡ παῦσις των.

σ. 142: [λευκή].

σ. 143: Ἄρχ.: Ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἐμίσεισεν ἀναχωρῶν ἀπὸ τὴν Πετρούπολιν...

Τελ.: ... ἐκέρδησεν ἀπ' αὐτὰ πωλήσας, ὅσα δὲν ἐλογίσατο.

σ. 178: [λευκή].

σ. 179: [ΤΙΤΛΟΣ:] Ἐπιστολαὶ τιναί (sic) ἀναγόμεναι εἰς τὰ προλεχθέντα.

σ. 180: [λευκή].

σ. 181-193: [παρατίθενται πέντε ἐπιστολαί, ἦτοι μία τῶν Ἐφόρων τοῦ Ἰασίου (31 Μαρτ. 1821), μία τοῦ διδασκάλου Ἰωάννου Μακρῆ (5 Μαΐου 1821), δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Καμαρινοῦ (29 Ὀκτ. καὶ 5 Νοεμβρ. 1820) καὶ μία τοῦ Ἀναγνωστοπούλου (4 Ἀπριλ. 1821)].

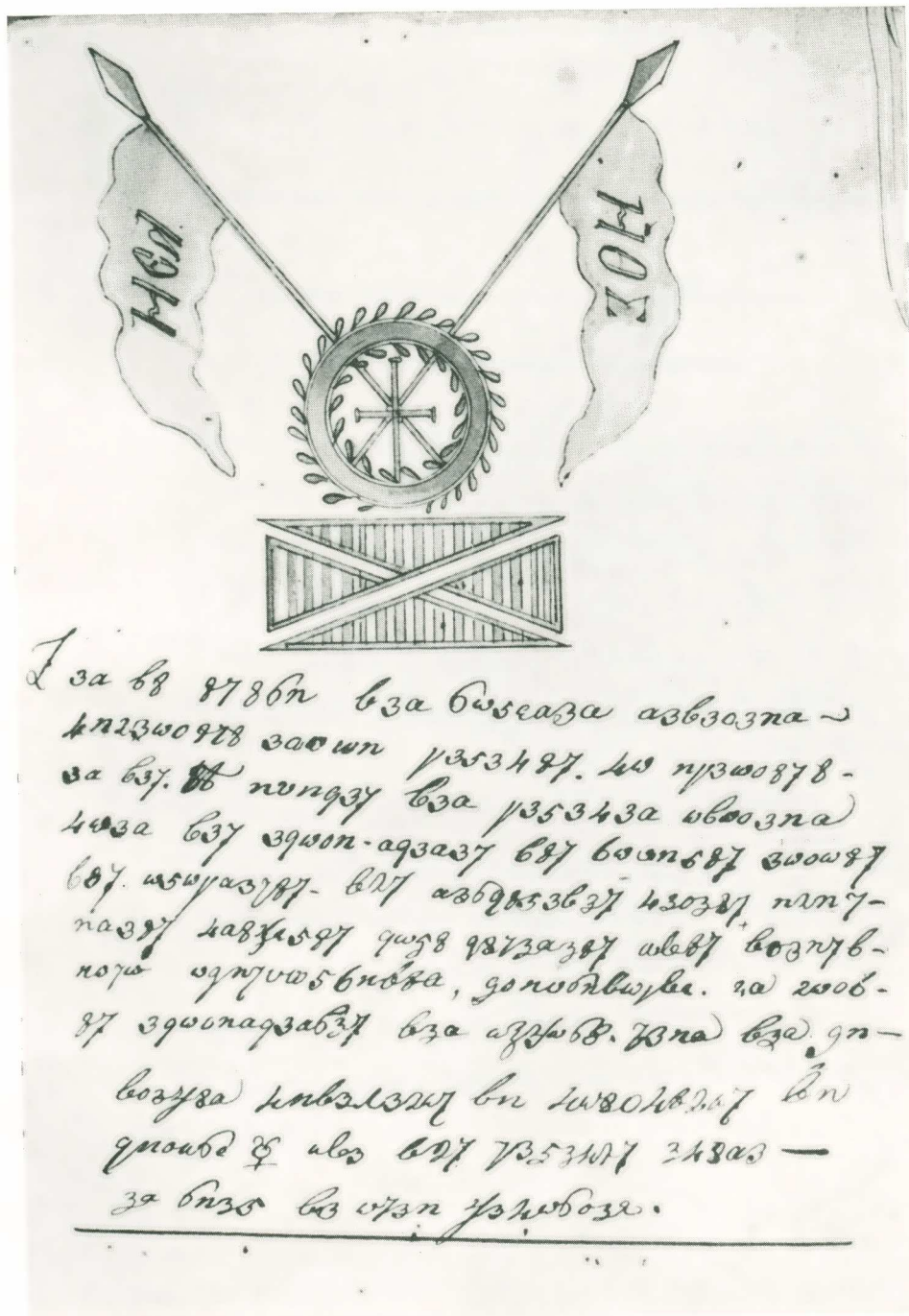
σ. 194: [λευκή].

σ. 195: [ΤΙΤΛΟΣ:] Ὁ Ὅρκος.

σ. 196: Βαθμὸς καὶ τάξις τῶν ἀφιερομένων.

¹ Ἡ τελευταία φράσις (συγγραφεῖσα μὲν..., τύποις δὲ ἐκδοθεῖσα... κτλ.) γεγραμμένη εἰς πρόσθετον τεμάχιον χάρτου. Ὁ Ἡλίας Φωτεινός (1806 - 1848), ἀνεψιὸς τοῦ γνωστοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ (περὶ οὗ βλ. Α. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Οἱ Πρόδρομοι, Ἀθήναι 1955, σ. 60 - 61), εἶχε συζευχθῇ (τὸ 1834) τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀθανασίου Ξοδύλου καὶ προφανῶς ἐκληρονόμησεν ἀργότερον καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ πενθεροῦ του, τὰ ὅποια ἠτοίμαζε πρὸς ἐκδόσιν. Τὰ γενεαλογικὰ καὶ τὸ ἱστορικὸν τῆς οἰκογενείας του ἔχει καταγράψει ὁ ἴδιος ὁ Ἡλίας Φωτεινός εἰς χρονογραφικὸν «Σημειωματῆριον», τὸ ὅποτον ἔφερεν εἰς φῶς ὁ καθηγ. V. PAPACOSTEA, Ilie Fotino. Contribuțiuni biografice; precizări asupra operei istorice, περ. «Revista Istorică Română» IX, 1939 (ἀνάτυπον, σ. 3 - 42). Ἐκεῖ ὁ Ἡλίας Φωτεινός ὁμιλεῖ μὲ πολλὴν σεβασμὸν διὰ τὸν πατέρα τῆς συζύγου του, τὸν Ἀθανάσιον Ξοδύλον, ὁ ὅποτος εἶχε θυσιάσει τὴν περιουσίαν του εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821: «Ὁ ἀγαθὸς πατὴρ αὐτῆς ἐκ τοῦ ὑστερήματος (διότι κατὰ τὸ 1821 ἔτος ἐθυσίασε ὅλην τὴν περιουσίαν του διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν) μοὶ ἐπρόσφερε διὰ προῖκα τῆς φιλτάτης του κόρης τὰ ἀκόλουθα...» (V. PAPACOSTEA, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 31).

Α. ΒΡΑΝΟΥΣΗ.—ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΦΙΛΙΚΟΥ ΞΟΔΙΛΟΥ

Τὸ «Ἐφοδιαστικὸν» τοῦ Ἀθανασίου Ξοδίου, ἥτοι τὸ (κρυπτογραφημένον) δίπλωμα τῆς μνήσεώς του εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν (πρβλ. σελ. 298 - 299).

[illegible]

Mela' l'ola d'ò oi l'è l'ovra d'ogn'ingh
 d'è l'è d'ogn' d'è l'ovra d'ogn'ingh
 d'è l'è d'ogn' d'è l'ovra d'ogn'ingh
 d'è l'è d'ogn' d'è l'ovra d'ogn'ingh

ὁ Πάριος Πύρρ' ἔχρησεν ἡ δὲ φαρ-
μακία, ἔχρεισεν δὲ καὶ ἡ ἀντιφάρμακος ἐστὶν.

- σ. 197-200 : "Ορκος. "Αρχ. : 'Ενώπιον τοῦ ἀοράτου καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ . . .
- σ. 200 : 'Εξομολόγησις. "Αρχ. : 'Εκατατρέχθης ποτὲ ἀπὸ τοὺς τυράννους μας ; . . .
- σ. 201-203 : 'Αφιέρωσις. "Αρχ. : Φέρω μάρτυρα τὸν ἀλάνθαστον ὀφθαλμὸν τοῦ Δημιουργοῦ μας . . .
- σ. 204 : [ΤΙΤΛΟΣ :] 'Εφοδιαστικόν.
- σ. 205 : [λευκή].
- σ. 206-207 : [τὸ κείμενον τοῦ 'Εφοδιαστικοῦ διὰ κρυπτογραφικοῦ ἀλφαβήτου].
- σ. 208 : [λευκή].
- σ. 209-223 : Λεξικόν.
- "Αρχ. : 'Αλέξανδρος = Φιλάνθρωπος, 'Αλῆ πασιᾶς = πενθερός, ἄλογα = κοπιῶντα . . . κλπ.
[περιέχει 111 ὀνόματα ἢ λέξεις ἐκ τοῦ συνθηματικοῦ λεξιλογίου τῶν Φιλικῶν καὶ κρυπτογραφικὴν κλεῖδα μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 1-115, ἔπειτα δὲ Λεξικὸν τὸ ἀνάπαλιν].
- σ. 224 : [λευκή].
- σ. 225 : *Εὐχὴ πρὸς τὸν "Αγιον τὸν κηδαιμῶνα (sic) τῆς φίλης Πατριδος μου* [στίχοι τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν "Αγιον Τρύφωνα, πολιοῦχον τῆς γενετέρας του].
- σ. 226 : *Πρὸς τὴν ἐαυτοῦ Πατρίδα* [στίχοι πρὸς τὴν γενέτειραν τοῦ συγγραφέως Βυτίναν].
- σ. 226 : *'Επιτύμβιον ἰδιὸν μου* [6 στίχοι καὶ ἐν τέλει ἡ σημείωσις :] *ἔγραφα τῷ 60ῳ ἔτει τῆς ἡλικίας μου ἐν τῷ 1840 ἔτει.*

Τὸ χειρόγραφον τῶν 'Αθηνῶν εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθ. 41 κῶδιξ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ἀτελῶς περιγραφόμενος ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου (Ν. Ἑλληνομν. 2, 1905, σ. 360-361), χαρτῶος, διαστάσεων 21 × 16 1/2 ἐκατ., ἐσταχωμένος, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ σελίδων ἡριθμημένων 1 - 201 + 1 - 24. Αἱ σελίδες 1 - 201 ἔχουν ἀριθμηθῇ ὑπὸ τοῦ γραφέως τοῦ κώδικος.

- σ. 1 : λευκή.
- σ. 2 : ὁδηγίαι τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν σχεδιαστὴν ἢ ἐκδότην τοῦ βιβλίου διὰ τὴν φιλοτέχνησιν συμβολικῆς παραστάσεως, εἰς τὴν βάσιν τῆς ὁποίας ἡ ἀφιέρωσις : *« Αἱ Σκιαὶ τῶν ἐν Δακίᾳ πεσόντων Ἑλλήνων διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Πατριδος των ἀνατιθέασι τὴν μνήμην των τῷ "Ανακτι τῆς ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος τῷ Α' "Οθωνι»*.
- σ. 3 : πανομοιότυπον τοῦ διπλώματος τῆς ἐν 'Αθήναις Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων, τοῦ ἀπονεμηθέντος (3 Αὐγ. 1817) εἰς τὸν 'Αθανάσιον Ξόδιλον.
[ἡ ὀπισθία ὄψις τῆς σελίδος 3, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸν ἀριθμὸν 4, εἶναι λευκὴ καὶ ἔμεινεν ἄνευ σελιδαριθμώσεως. Ἡ μεθεπομένη σελίς, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸν ἀριθμὸν 5, ἡριθμηθῇ ὡς σελίς 4].
- σ. 4 : [ὁ ΤΙΤΛΟΣ τοῦ ἔργου :] *Πρόοδος τῆς Ἑταιρίας τῶν Φιλικῶν ἐν τῇ Ἐπαναστάσει μὲ τὰ πρῶτα συμβάντα Ὑψηλάντε· ἐν περιλήψει· τὰ μετὰ ταῦτα ἔργα τινὰ τῶν Ἐφόρων καὶ παῦσιν των· μὲ τῶν σωθέντων πραγμάτων τὸ τέλος. Γραφαὶ τιναί. ὁ "Ορκος καὶ τὸ Λεξικόν.*
- σ. 5 : [motto :] *« Ὅπου ῥέτοιμὴ τὴν Πατρίδα ὠφελήσειν, οὐ πόνοι ὑφίσταντο, οὐ κινδύνων ἀφίστατο, οὐ χρημάτων ἐφείδετο, οὐ σῶμα, οὐ γῆρας προῦφασίζετο »* — Ξεν(οφῶν) εἰς Ἀγ(ησίλα)ον, κερ. Ζον.
- σ. 6-198 : [τὸ ΚΕΙΜΕΝΟΝ τῶν Ἀπομνημονευμάτων, εἰς τὸ ὁποῖον παρεμβάλλονται πολλαὶ προκηρύξεις καὶ ἐπιστολαί].

σ. 6 : Πρόοδος ἐν τῇ Ἑπαναστάσει—Μέρος Α΄ον

Ἀρχ. : Νεφέλη ἐωθινή ἐπισκιάζουσα τὸν ἄστρα τῆς Ἑλευθερίας . . .

Τελ. : . . . καὶ οὕτως ἔπαυσαν τὰ ἐν Δακίᾳ ἐλληνικὰ πράγματα, τρέξαντα μῆνας τέσσαρας καὶ ἡμέρας ἕξ.

σ. 158 : Μέρος Β΄ον

Ἀρχ. : Ὅπως δ' Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἐμίσεισεν ἀναχωρῶν ἀπὸ τὴν Πετρούπολιν . . .

Τελ. : . . . ἐκέρδησεν ἀπ' αὐτὰ πωλήσας, ὅσα δὲν ἐλογίσατο.

σ. 198 : Ἀκολουθεῖ (σ. 198-199) συνοπτικὴ ἀναγραφὴ τῶν περαιτέρω περιεχομένων τοῦ ἔργου, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ παρὸν ἀντίγραφον παραλείπονται. Ἐν τέλει τῆς σελ. 199 ἡ σημείωσις : Ἑγγραφα ἐν Ῥέννῃ τῆς Βασσαραβίας 1840 ἔτος.

σ. 200 : Πρὸς τὸν ὑπέρμαχον τῆς Πατρίδος μου μεγαλομάρτυρα Τρύφωνα (στίχοι).

σ. 201 : Πρὸς τὴν ἐαυτοῦ Πατρίδι καὶ Ἐπιτύμβιον (στίχοι).

Ἐδῶ τελειώνει τὸ ἔργον τοῦ Ξοδίλου καὶ σταματᾷ ἡ παλαιὰ σελιδαρίθμησις 1-201. Εἰς τὰς περαιτέρω σελίδας τοῦ κώδικος, τὰς ὁποίας ὁ Σπ. Λάμπρος ἡρίθμησε διὰ μολυβδίδος 1-24, ὁ αὐτὸς ἀρχικὸς γραφεὺς ἔχει καταγράψει διάφορα ἄλλα κείμενα :

σ. 202=σελ. 1 : λευκή.

σ. 2 : Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ῥωσικοῦ.— Ὁ Χιτὼν τοῦ Σωτήρος ἐν Ῥωσίᾳ.

Ἀρχ. : Βασιλεῦστος τοῦ Μιχαὴλ Θεοδοροβίτζ, ἐπὶ Πατριάρχου Φιλαρέτου, τὸν μῆνα Μάρτιον 1625 . . .

σ. 7 : Τὰ ἐν διαφόροις μέρεσι τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀναφερόμενα ἑπτὰ Ἀγγέλων ὀνόματα. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀναγραφὴ τῶν ἑπτὰ ὀνομάτων ρωσιστὶ μετ' ἐπεξηγήσεων εἰς τὴν ρωσσικὴν ἐπίσης γλῶσσαν.

σ. 8 : Ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ.

Ἀρχ. : Χθὲς καθήμενος τὸ ἑσπέρας μόνος ἀπεφάσισα συλλογισθεῖς νὰ τραγωδήσω . . .

Μετὰ τὸ σύντομον τοῦτο προοίμιον, ἐπακολουθεῖ :

σ. 9 : Ὡς δ' ἡ. Ἀρχ. : Τὰς παγίδας καταθρόανσάντες τοῦ σκότους,

ἐξεληθόντες, λόγον ἀληθείας ᾄδομεν.

Δικαιοσύνη, Δικαιοσύνη ! ποῦ σ' ἔκρυψαν οἱ κράτιστοι τοῦ κόσμου ;

ποῦ σ' ἔπνιξαν οἱ δυνάται τῆς γῆς ; . . .

σ. 14 : Ψαλμὸς 14. Ἀρχ. : Ὁ πορευόμενος ἄμωμος, ὁ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην . . .

σ. 15-24 : λευκαί.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ κώδικος, ἐν σελ. 6, ὅπου ἀρχίζει τὸ κείμενον τῶν Ἀπομνημονευμάτων, μεταγενέστερον σημείωμα : Αἴας Ν. Καραβίας, Βουλευτῆς ἐξ Ἰθάκης, τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων. Ἀθήνησι 19 Νοεμβρ. 1877.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς τῶν δύο χειρογράφων καταφαίνεται ὅτι τὰ περιεχόμενά των συμβαδίζουν ὡς πρὸς τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἔργου. Εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Βουκουρεστίου ὅμως τὸ ἔργον τοῦ Ξοδίλου εἶναι πληρέστερον.

Τὰ κείμενα τῶν σελίδων 1-178 τοῦ πρώτου χειρογράφου συμβαδίζουν μὲ τὰ κείμενα τῶν σελίδων 1-198 τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κώδικος. Τὰ παραρτήματα ὅμως τοῦ ἔργου, ὅσα τὸ χειρόγραφον τοῦ Βουκουρεστίου περιέχει ἀπὸ σελ. 179 μέχρι σελ. 223

παρалаίπονται εἰς τὸ χειρόγραφον τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ Ἀθηναϊκὸν χειρόγραφον ἀποτελεῖ ἀντίγραφον, τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ἠθέλησεν ἀπηλλαγμένον τοῦ φόρτου τῶν ἐπιτασσομένων εἰς τὸ ἔργον τοῦ κειμένων. Μετὰ τὸ κείμενον τῶν καθ'αυτὸ ἀπομνημονευμάτων τὸ Ἀθηναϊκὸν χειρόγραφον φέρει (σελ. 198-199) τὴν ἀκόλουθον σημείωσιν :

Συνεπακολουθῶσιν εἰς τὴν Πρόοδον¹ :

— ἡ ἐπιστολὴ τῶν Ἐφόρων Ἰασίου, 31 Μαρτίου 1821 :

[ἄρχ. :] Μετὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Πρίγγιπτος Ὑψηλάντε κ.τ.λ.π.

— ἡ ἐπιστολὴ τοῦ διδασκάλου Μακρύ, 5 Μαΐου [1821] μετὰ τὴν ἐν Γαλαζίῳ μάχην :

[ἄρχ. :] Ὁ ἀπὸ 2 τρέχοντος πρὸς ἡμᾶς ἐπιστολὴ σου κ.τ.λ.π.

τὸ τέλος : »σὲ παρακαλοῦμεν ὁμῶς καὶ πάλιν νὰ εἶναι γυμνὴ ἡ ἀλήθεια.

— κατέτασσα προσεχῶς τὰς δύο ἐπιστολάς τοῦ πατριώτου μου Καμαρινοῦ, ἐλθούσας μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ εἰς χεῖρας μου, πρὸς ἔνδειξιν ἄλλως τῶν φρονημάτων του, γραφείσας πρὸς τὸν ἐν Ἰσμαῇλ Γεώργιον Παπαδόπουλον, 29 8βρίου 1820 καὶ 5 Νοεμβρίου 1820 :

» Χθὲς ἦλθον εἰς Γαλαζί με σκοπὸν νὰ μισεύσω κ.τ.λ.π.

» Χθὲς ἔλαβον τὸ ἀπὸ 3 σταλθέν μοι γράμμα σας κ.τ.λ.π.

— τὴν τοῦ Ἀναγνωστοπούλου ἀπὸ 4 Ἀπριλίου 1821 ἀπὸ Κησινόβιον :

» Ἄνευ προοιμίου σὰς λέγω κ.τ.λ.π.

— Εἶτα ἀκολουθεῖ ὁ Ὅρκος — ἡ ἐξομολόγησις καὶ ἀφιέρωσις — τὸ Ἐφοδιαστικόν, τὸ Λεξικόν.

Εἶναι ἀκριβῶς τὰ κείμενα τὰ ὁποῖα περιέχει τὸ χειρόγραφον τοῦ Βουκουρεστίου μετὰ τὴν σελ. 179.

Ἄλλ' ἂν παραλείπη τὰ ἀνωτέρω κείμενα ὁ Ἀθηναϊκὸς κώδιξ, δὲν παραλείπει ὁμῶς τὰ ἀφελῆ στιχουργήματα, μετὰ τὰ ὁποῖα ὁ φιλόπατρις ἀπομνημονευματογράφος κατακλείει τὸ ἔργον του. Ἡ προσφιλεῖς γενέτειρα—ἡ μακρινὴ Βυτῖνα τῆς Πελοποννήσου—ὁ πολιοῦχος τῆς Ἁγίως, ἡ πλᾶξ τοῦ τάφου καὶ τὸ ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα εἶναι ἡ τελευταία σκέψις καὶ αἱ τελευταῖαι φροντίδες τοῦ ἀφανοῦς τούτου πατριώτου, ὁ ὁποῖος, σεμνὸς πρεσβύτης πλέον, ἠγωνίζετο μετὰ τὰ ὀλίγα γράμματα καὶ τὰς μικρὰς δυνάμεις του νὰ παρηγορήσῃ τὴν νοσταλγίαν τοῦ ἀποδήμου καὶ ν' ἀντιδράσῃ εἰς τὴν Λήθην, ἡ ὁποία εἶχεν ἐπικαλύψει τὴν δρᾶσιν καὶ τὰς θυσίας, τὰς ἰδικὰς του καὶ τῶν συναγωνιστῶν του, διὰ τὴν προετοιμασίαν καὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος.

Παραθέτω τὰ στιχουργήματα ταῦτα μετὰ τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς κατακλείει τὸ ἔργον του (χγφ Βουκουρεστίου, σελ. 225-226=χγφ Ἀθηνῶν, σελ. 200-201):

¹ Πρόοδος τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν τιτλοφορεῖται, ὡς εἶδομεν, τὸ ἔργον τοῦ Ξοδίου.

Εὐχὴ πρὸς τὸν Ἀγίον τὸν κηδεμόνα τῆς φίλης πατρίδος μου.

[Εἰς τὸ χγφ Ἀθηνῶν ἐπιγράφεται :

Πρὸς τὸν ὑπέρμαχον τῆς πατρίδος μου
μεγαλομάρτυρα Τρύφωνα].

Ἦλεως, δέομαί σου, γενοῦ, ὦ Τρύφων,
καὶ ῥῦσαί με τοῦ βάρους τῶν ἐπαισμένων,
ἐξιλεῶν Δεσπότην τὸν τῶν ἀπάντων,
μάκαρ, πρεσβείαις θεαῖς σῆς παρρησίας·
μὴ ἐν γέννη πεμφθῶ ὁ τάλας· 5
τὰ πταίσματά μου οἶδα γὰρ πλήθη,
τῆς καταδίκης ἄξιός πέλω.
Θεὲ ἑλέους, οἴκτιρον, φεῦ, μοι!

*

Ματαίως φέρων ἐπωνυμίαν
τῆς ἐν τεμένει ἀθανασίας
τῷ ἱερῷ σου, ἐν τῇ πατρίδι,
μάκαρ, λαβών, ἐμόλυνα, οἴμοι!
Ἀξίωσόν με τῷ τῶν δακρύων 5
ἐκπλῦναι ῥεῖθρῳ τῆς μετανοίας
καὶ ἱερὰν σου σεπτὴν εἰκόνα
ζωῆς μου ταύτης ἀειστενάκτου
ἐκεῖ ἐν τέλει νὰ προσκυνήσω.

*

Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα.

Φίλη Βυτίη,
σοῦ ὀστεροῦμαι,
ὦ τί ὀδύνη!
Ἄρα, πατρίς μου,
ἣν πεπρωμένον,
τὸ τῆς ζωῆς μου,
νὰ ἀπερᾶσω
χρόνους παμπόλλους
καὶ νὰ γηράσω
ἐν ξεντείᾳ
μὲ ἀτυχίας,
ὦ τυραννία!

Ὁρφανευμένος,
 ἐκ τῶν οἰκείων
 μεμακρυσμένος,
 εἰς ξένας γαίας,
 καρπὸν δὲ ἔχειν
 τὰς ἀπενκταίας
 δεινοπαθείας,
 ματαίου κόσμου
 πολυτροπίας,
 ἔνθα ὁ δόλος,
 κορυφωμένος,
 κρύπτεται ὅλως!
 Ἀναστενάζω,
 ὅτ' ἐνθυμοῦμαι
 καὶ λογιάζω
 φρίττων τὸ λάθος.
 Ποῦ θνήξαι μέλλω;
 Κρίματος βάθος!

*

Ἐπιτύμβιον ἰδιὸν μου.

Τέθνηκα, ψυχῆς ἀπελθούσης,
 τὸ δ' ἐμὸν κεῖται ὧδε σῶμα
 διαλυόμενον, αὖ ἔσται
 τῇ ὁμαίμονι ἄμφω, ὅτε
 κελεύσματος θείου ἀκούσῃ.
 Πίστει πέπεισμαι ἡσυχάζων.

Τὸ ἐπιτύμβιον τοῦτο ἐπίγραμμα εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Βουκουρεστίου (σελ. 226) συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀκόλουθον σημείωσιν: *Ἐγγραφα τῶ 60^ῳ ἔτει τῆς ἡλικίας μου, ἐν τῶ 1840 ἔτει.* Ἐκ τούτου πληροφορούμεθα ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶχε γεννηθῇ τὸ 1780, ἦτο δὲ ὥριμος ἀνὴρ, τεσσαράκοντα καὶ πλέον ἔτων, οἰκογενειάρχης καὶ ἐπιχειρηματίας ἀπὸ μακροῦ ἐγκατεστημένος εἰς τὴν Βεσσαραβίαν, ὅταν τὸ 1821 ἔλαβε μέρος εἰς τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα. Τὸ 1840, ἐξηκοντούτης ἤδη, ἐξηκολούθει νὰ γράφῃ τὰ ἀπομνημονεύματά του. Ἀγνοοῦμεν πόσον ἐπέζησε μετὰ ταῦτα ¹.

Εἰς ἀμφοτέρω τὰ χειρόγραφα (Βουκουρεστίου, σελ. 3 = Ἀθηνῶν, σελ. 3) ὁ συγ-

¹ Ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρός του Ἡλίας Φωτεινὸς τὸν μνημονεύει ζῶντα ἀκόμη τὸ 1846: «Ὁ Κύριος Ἀθανάσιος Ξόδηλος... ἀνέλαβεν ἤδη νὰ συγγράψῃ...» (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 287). Ὅθεν ἀπορίας ἄξιον εἶναι πῶς ἡ τοπικὴ ἱστοριογραφία βεβαιώνει ὅτι «ὁ Βυτιναῖος ἥρωας Ἀθ. Ξόδηλος ἔχυσε τὸ αἷμα του εἰς τὴν Βλαχίαν μὲ τοὺς ἱερολοχίτας!» (ΤΡΥΦ. ΞΗΡΟΥ, Ἡ Βυτίνα καὶ οἱ ἥρωές της, Ἀθῆναι 1939, σελ. 213-214).

γραφεὺς προτάσσει πανομοιότυπον τοῦ διπλώματος τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλομούσου Ἑταιρείας, ἣ ὁποία ἀπὸ τοῦ 1817 τὸν εἶχε περιλάβει μεταξὺ τῶν μελῶν της. Τὸ δίπλωμα φέρει ἐπὶ κεφαλῆς τὴν κυκλικὴν σφραγίδά τῆς Ἑταιρείας (ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὸ μέσον καὶ εἰς τὴν περιφέρειαν τὰ γράμματα: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ), ἀναγράφει δὲ τὰ ἑξῆς:

Κατὰ τὴν αἰτησίν του, ὁ Κύριος Ἀθανάσιος Ξόδηλος, Πελοποννήσιος, συνηριθμήθη εἰς τὸν Κατάλογον τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλομούσου Ἑταιρείας καὶ γνωρίζεται εἰς τὸ ἑξῆς γνήσιον μέλος τοῦ ὁλοκλήρου αὐτῆς Σώματος.— Ἐν Ἀθήναις τῇ 3 Αὐγούστου 1817, ἔτον 4^{ον}.— Οἱ τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας Ἐφοροὶ Μιχαὴλ Τουρναβίτης, Ἀντώνιος Ἰω. Μαρμαροτοῦρη, Σ. Σεραφεῖμ, Ἐρνέστος Κέλης, Σπυρίδων Πατούσας.

Εἰς δὲ τὸ πληρέστερον χειρόγραφον, τὸν κώδικα τοῦ Βουκουρεστίου (σελ. 206-207), ὁ συγγραφεὺς ἔχει καταχωρίσει ἐν πανομοιότυπῳ καὶ τὸ «Ἐφοδιαστικόν» του, ἥτοι τὸ δίπλωμα τῆς μνησείας του εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν (βλ. πίν. I).

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ διπλώματος τὰ γνωστὰ ἐμβλήματα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας: Δύο λογχοφόροι κοντοὶ σημαῖων διασταυροῦνται εἰς τὸ κάτω μέρος χιαστὶ καὶ τὴν διασταύρωσίν των καλύπτει σταυρὸς ἐντὸς κυκλοτεροῦς στεφάνου. Αἱ δύο σημαῖαι καὶ ὁ στέφανος στηρίζονται ἐπὶ παραλληλογράμμου, διηρημένου κατακορύφως εἰς 16 λευκάς ταινίας, καὶ τεμνομένου διαγωνίως ἀπὸ δύο λευκάς ἐπίσης ταινίας. Ἐπὶ τῶν δύο σημαῖων τὰ γράμματα ΗΕΛ καὶ ΗΘΣ, συντομογραφία τῶν λέξεων Ἡ ΕΛ[ΕΓΘΕΡΙΑ] Ἡ Θ[ΑΝΑΤΟ]Σ. Κάτω δὲ ἀπὸ τὰ ἐμβλήματα, τὸ κείμενον τοῦ «Ἐφοδιαστικοῦ» κρυπτογραφημένον:

3α β8 8786η β3α 6ω5εα3α α8β303ηα
 4η23ω0878 3ω0ωη γ353487 4ω ηγ3ω0878
 3α β37 ηνη937 β3α γ35343α ωβω03ηα
 4ω 3α β37 39ω0ηα93α37 β87 6ωνη587 3ω0ω87
 β87 ω5ωγα3787 β87 α369853β37 430387 η2η7-
 ηα387 4α8ψε587 9ω58 9873α387 ωβ87 β03η7β-
 ηω7ω ω9η7νω56ηβ8α 90ην6ηβωγβε 4ω 2ω06-
 87 39ω0ηα93αβ37 β3α ωξψω6873ηα β3α 9η-
 β03ψ8α 4ηβ3δ32ω7βη 4ω 80482ω7βη
 9η0 ω6ε [...] ωβ3 β87 γ353487 348α3
 3α6η35 β3 ω73η ψ34ω603ε.

Κατὰ τὸ γνωστὸν κρυπτογραφικὸν ἀλφάβητον τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας

Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ζ	Θ	Ι	Κ	Λ	Μ	Ν	Ο	Π	Ρ	Σ	Τ	Φ	Χ	8	(=ΟΥ)
η	ξ	υ	ψ	ω	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	α	β	γ	δ	ε,	

τὸ ἄνωτέρω κείμενον μεταγράφεται ὡς ἑξῆς:

ΙΣ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΙΣ ΜΕΛΟΥΣΙΣ ΣΟΤΙΡΙΑΣ
 ΚΑΘΙΕΡΟΝΟ ΙΕΡΕΑ ΦΙΛΙΚΟΝ ΚΕ ΑΦΙΕΡΟΝΟ
 ΙΣ ΤΙΝ ΑΓΑΠΙΝ ΤΙΣ ΦΙΛΙΚΙΣ ΕΤΕΡΙΑΣ
 ΚΕ ΙΣ ΤΙΝ ΠΙΠΕΡΑΣΠΙΣΙΝ ΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟΝ ΙΕΡΕΟΝ
 ΤΟΝ ΕΛΕΦΣΙΝΟΝ ΤΟΝ ΣΙΜΠΟΛΙΤΙΝ ΚΙΡΙΟΝ ΑΘΑΝ-
 ΑΣΙΟΝ ΚΣΟΔΟΥΔΟΝ ΠΕΛΟ ΠΟΝΙΣΙΟΝ ΕΤΟΝ ΤΡΙΑΝΤ-
 ΑΕΝΕ[Α] ΕΠΑΝΓΕΛΜΑΤΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΦΤΟΥ ΚΕ ΘΕΡΜ-
 ΟΝ ΠΙΠΕΡΑΣΠΙΣΤΙΝ ΤΙΣ ΕΒΔΕΜΟΝΙΑΣ ΤΙΣ ΠΑ-
 ΤΡΙΔΟΣ ΚΑΤΙΧΙΘΕΝΤΑ ΚΕ ΟΡΚΟΘΕΝΤΑ
 ΠΑΡ ΕΜΟΥ [...] ΕΤΙ ΤΟΝ ΦΙΛΙΚΟΝ ΙΚΟΣΙ
 ΙΣΜΑΙΑ ΤΙ ΕΝΙΑ ΔΙΚΕΜΡΙΟΥ.²

Μέλος τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλομούσου Ἑταιρείας ἀπὸ τοῦ 1817 ὁ λόγιος οὗτος ἔμπορος τῆς Βεσσαραβίας ἐνετάχθη εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν μὲ τὸν ἀνώτερον βαλμὸν τοῦ «ιερέως» καὶ ἀπέβη ταχέως σημαῖνον στέλεχος αὐτῆς, ὡς μαρτυροῦν δεκάδες ἐπιστολῶν ἀνταλλαγεῖσαι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ διαφόρων ἡγετῶν ἢ ἐφόρων τῆς Φιλικῆς, αἱ ὁποῖαι ἐπιβεβαιώνουν τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἱστορούμενα.

Ἦδη τὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Φιλικοῦ Ἀθανασίου Ξοδίου—εὐγενῆς προσφορὰ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ὁμογενοῦς ἐρευνητοῦ κ. Νέστορος Καμαριανοῦ πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν—μεταγεγραμμένα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐκ Ρουμανίας μικροφίλμ καὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις χειρογράφου ὑπ' ἐμοῦ, μὲ εἰσαγωγὴν δὲ τοῦ κ. Καμαριανοῦ, κατατίθενται σήμερον εἰς τὴν Στὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν καὶ ἀναμένουν ὅπως τὸ Ἀνώτατον Πνευματικὸν Ἰδρυμα τῆς Χώρας περιλάβῃ ταῦτα εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεών του.

¹ Τὸ ὄνομα τοῦ κατηχητοῦ παριστάνεται διὰ συμβολικοῦ συμπλέγματος. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν Φιλικῶν, τὸν ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Ι. ΦΙΛΗΜΩΝ (Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1859, σ. 405), κατηχητὴς τοῦ Ἀθῆν. Ξοδίου σημειώνεται ὁ Δ η μ ή τ ρ ι ο ς Κ α λ α μ α τ ι α ν ό ς.

² Εἰς τὸ κρυπτογραφικὸν σύστημα τῶν Φιλικῶν, ὡς γνωστὸν, τὸ ἐλληνικὸν ἀλφάβητον περιωρίζετο εἰς τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα ψηφία (δὲν εἶχεν η, υ καὶ ω, οὔτε διφθόγγους, τὰ δὲ διπλᾶ ξ καὶ ψ παριστάνοντο ἀναλελυμένα: κσ καὶ πο). Διὰ τοῦτο τὰ κρυπτογραφημένα κείμενα τῆς Φιλικῆς ἐμφανίζονται ὁμοιομόρφως ἀνορθόγραφα. Τὸ ἀνωτέρω κείμενον ἀποκατεστημένον εἰς τὴν κανονικὴν ὀρθογραφίαν ἔχει ὡς ἑξῆς: Εἰς τὸ ὄνομα τῆς μελλούσης Σωτηρίας καθιερώνω Ἱερεὰ Φιλικὸν καὶ ἀφιερώνω εἰς τὴν ἀγάπην τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ εἰς τὴν ὑπεράσπιον τῶν μεγάλων ἱερέων τῶν Ἑλευσιν[ί]ων τὸν συμπολίτην Κύριον Ἀ θ α ν ά σ ι ο ν Ξ ό δ ο υ λ ο ν, Πελοποννήσιον, ἐτῶν τριάντα ἐννέ[α], ἐπαγγέλματος πραγματευτοῦ καὶ θεορμὸν ὑπερασπιστὴν τῆς εὐδαιμονίας τῆς Πατρίδος, κατηχηθέντα καὶ ὀρκωθέντα παρ' ἐμοῦ [Δημητρίου Καλαματιανοῦ]. Ἐτεῖ τῶν Φιλικῶν εἴκοσι. Ἰσμαήλ, τῇ 9 Δεκεμβ[β]ρίου.

R É S U M É

Athanase Xodilos, originaire du Péloponnèse établi en Bessarabie, «hétairiste» — c.à.d. membre de la «Philiki Hétairiea», société secrète qui prépara l'Insurrection de 1821 et organisa la lutte pour l'Indépendance grecque — et membre actif d'un comité révolutionnaire, est aussi mentionné comme auteur de Mémoires sur les événements de 1821 déroulés dans les Principautés Danubiennes. Ces Mémoires sont restés inédits jusqu'à présent.

L'auteur de cette communication présente deux manuscrits contenant les Mémoires de Xodilos. L'un d'eux est conservé à Bucarest, dans la bibliothèque de feu le professeur Dém. Russo (1869-1938). L'auteur a microfilmé ce manuscrit en 1958, grâce à la bienveillance de M. Nestor Camariano, possesseur actuel du manuscrit et collaborateur de l'Institut d'Histoire de Bucarest. — Le second manuscrit se trouve à Athènes, à la Bibliothèque de la Chambre des Députés (N° 41), sans indication d'auteur, ce qui empêcha jusqu'à présent l'identification de son contenu. Partant du manuscrit de Bucarest l'auteur de cette étude a réussi à identifier le contenu du manuscrit athénien et à prouver (cfr planches II et III) que les deux manuscrits ont été écrits (en 1840) de la même main, probablement la main de Xodilos lui-même.

Suit une description détaillée du contenu de chacun des deux manuscrits avec reproduction de certaines pages caractéristiques: vers, épigrammes, diplômes etc. (Planche I — le diplôme chiffré de l'initiation de Xodilos à l'«Hétairie»).

Ces deux manuscrits permettent aujourd'hui l'édition des Mémoires de Xodilos. L'auteur de la présente communication annonce que cette édition est déjà préparée par lui-même. Les Mémoires inédits de Xodilos, avec une introduction de M. Nestor Camariano, ont été déposés à l'Académie d'Athènes en vue de leur publication.

ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΑ.— Οἱ ἐλέφαντες τῆς Μεγαλοπόλεως. II. Ὁστεολογία τῶν πλειστοκαινικῶν προβοσκιδιωτῶν τῆς λεκάνης τῆς Μεγαλοπόλεως. (Πρόδρομος ἀνακοίνωσις), ὑπὸ Ἰωάν. Κ. Μελέντη*. Ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ κ. Μαξ. Κ. Μητσοπούλου.

ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1902 ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἐφορος τοῦ Φυσιολογικοῦ Μουσείου Κωνσταντῖνος Μ. Μητσόπουλος ἀνέθεσεν εἰς τὸν τότε Ἐπιμελητὴν τοῦ Μουσείου Θεόδωρον Σκοῦφον τὴν δι' ἐξόδων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν διενέργειαν παλαιοντολογικῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μεγαλοπόλεως.

J. K. MELENTIS, Die Elefanten von Megalopolis. II. Osteologie der pleistozänen Proboscidi der Beckens von Megalopolis.